

Klarendal – volkswijk & modekwartier

WANDELROUTE

door de geschiedenis van de volkshuisvesting

Start: Station Klarendal, hoek Sonsbeeksingel en Klarendalseweg. Lengte: 4,5 km

Historische beelden:
www.historischklarendal.nl
Samenstelling:
Jos van der Lans, Hans te Boekhorst
Mogelijk gemaakt door:
– Woningcorporatie Volkshuisvesting
– Aedes - vereniging van woningcorporaties
– Gemeente Arnhem
– De Kempenaar Advocaten
– Café-restaurant Caspar
– Restaurant 'goed', 'proeven'
Uitgave:
Canon volkshuisvesting | Vereniging Canon sociaal werk

Klarendal is een levend museum van de geschiedenis van de sociale volkshuisvesting. Er zijn woningen uit de oerfase vanaf 1850; je vindt er ware arbeidersparadijzen uit de periode na de Woningwet van 1901, maar je wandelt er ook langs de wat sobere sociale woningbouw van de jaren dertig. Na 1970 is de wijk drastisch gesaneerd, waardoor Klarendal ook schoolvoorbeeld kent van stadsvernieuwing. Klarendal is altijd een bruisende volkswijk geweest, met een roerige geschiedenis. Sinds 2005 staat de wijk ook als modekwartier op de kaart. Lekker-hip en doe-maar-gewoon leven er naast elkaar. Klarendal nodigt uit om er rustig doorheen te wandelen.

Uitgebreide beschrijving wandeling: www.canonvolkshuisvesting.nl

6 – Paulstraat, stadsvernieuwing – 1984

5 – Paulstraat, commissiewoningen – 1865

4 – Hoveniersstraat, arbeiderswoningen – 1897

3 – Peterbuurt, stadsvernieuwing – 1987

2 – Het Luthers Hofje, huisvesting ouderen – 1860

1 – Station Klarendal, 'goed.' proeven – 1887/2008

7 – Nijverheidsstraatjes, stadsvernieuwing – 1975

18 – Sonsbeeksingel, stadsvernieuwing – 1975

8 – Rappardstraat, stadsvernieuwing – 1975

18 – Mode design hotel Modez – 2012

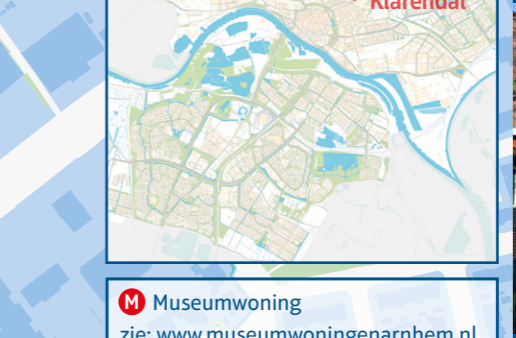
17 – Catharijnestraat, St Petershofjes – 1866

17 – Catharijnestraat, St Petershofjes – 1866

9 – St Jan de Doperkerk – 1895

16 – Korenmolen De Kroon – 1870

16 – Korenmolen De Kroon – 1870

10 – Menno van Coehoornkazerne – 1885

11 – Mussenbuurt, woningwetwoningen – 1910

12 – Vogelwijk, woningwetwoningen – 1920

13 – Talmaplein, woningwetwoningen – 1916

14 – Borgardijnstraat, museumwoning – 1921

15 – Kapelbuurt – 1930

2 – Het Luthers Hofje, huisvesting ouderen – 1860

3 – Peterbuurt, stadsvernieuwing – 1987

4 – Hoveniersstraat, arbeiderswoningen – 1897

5 – Paulstraat, commissiewoningen – 1865

6 – Paulstraat, stadsvernieuwing – 1984

7 – Nijverheidsstraatjes, stadsvernieuwing – 1975

8 – Rappardstraat, stadsvernieuwing – 1975

9 – St Jan de Doperkerk – 1895

10 – Menno van Coehoornkazerne – 1885

11 – Mussenbuurt, woningwetwoningen – 1910

12 – Vogelwijk, woningwetwoningen – 1920

13 – Talmaplein, woningwetwoningen – 1916

14 – Borgardijnstraat, museumwoning – 1921

15 – Kapelbuurt – 1930

Station Klarendal, 'goed.' proeven – 1887/2008

De wandeling start op de hoek van de Sonsbeeksingel en de Klarendalseweg. Daar staat sinds 2008 het Station Klarendal met daarin het restaurant 'goed.' proeven. Oorspronkelijk stond dit neoklassieke gebouw bij station Arnhem als postdistributiekantoor. Daar werd het in 1887 gebouwd naar een ontwerp van rijksbouwmeester Cornelis H. Peters. In 2005 moest het gebouw wijken voor het nieuwe station om vervolgens in 2008 hier als symbool voor het nieuwe Klarendal te herrijzen. Bureau K3 architectuur tekende voor de herbouw, die Klarendal een krachtige impuls heeft gegeven. Het restauratieproject heeft meerdere prijzen in de wacht gesleept.

Hoveniersstraat, arbeiderswoningen – 1897

Na een cholera- en tyfusepidemie in 1888 besloot de gemeenteraad tot sanering van het meest verloederde deel van Klarendal. Jan Tellegen, directeur van Gemeentewerken (1891-1901) en later burgemeester van Amsterdam, was de drijvende kracht. De in 1894 opgerichte woningbouwvereniging Openbaar Belang bouwde vanaf de Hovenierstraat de eerste 34 laagbouwoningen met een tweekamer-alkoof, een kelder en een aangebouwd toilet voor een huurprijs van f 2,- per week. In het midden kwamen vier gestapelde woningen. Het neoklassieke ontwerp is van V.G.A. Bosch en F.K. Ozinga, bestuursleden van Openbaar Belang. Het complex is inmiddels meermalen gerenoveerd.

Nijverheidsstraatjes, stadsvernieuwing – 1975

Na 1945 verslechterde het oostelijk deel van Klarendal snel. Het gemeentebestuur wilde slopen om grote verkeersdoorbraken mogelijk te maken. In 1970 brak er een volksoptocht uit tegen de verloedering van de wijk. Uiteindelijk werd er gekozen voor een combinatie van sloop en renovatie en kreeg Klarendal zijn eigen 'bouwen-voor-de-buurt'-variant. De vier Nijverheidsstraatjes beten de spits af. Naar een ontwerp van het Architectenbureau Van Heelsbergen werden er in 1975 121 woningen opgeleverd. Het krappe stratenpartoor bleef in tact, waardoor steeds twee woningen elkaar met voorkant en achterkant moesten afwisselen.

Menno van Coehoornkazerne, 1885

In 1885 bouwde de regering in Klarendal de Menno van Coehoornkazerne, waar zo'n 1000 manschappen gelegerd konden worden. Het was een modern complex, opgetrokken in neoclassicistische stijl, met kleine slaapzalen voor 'maar' 25 mannen. Na WOII verloor de kazerne haar functie en in 1967 werd het complex overgedragen aan de gemeente Arnhem. De twee oude kazernegebouwen zijn eigendom van woningcorporatie Volkshuisvesting en hebben een sociaalculturele bestemming. Het grote gebouw is gewijd aan (onderwijs in) podiumkunsten. In het nieuwe gebouw huist het Multi Functioneel Centrum Klarendal, waarin een basisschool, kinderopvang en andere sociale functies samenkomen.

Talmaplein, woningwetwoningen – 1916

De 117 woningen rondom het Talmaplein zijn gebouwd naar een ontwerp van de Arnhemse architect H.J. Tiemens. De stijl is, net als in de Mussenberg, landelijk, met pannendaken en vensters met roedenverdeling. De bouw tijdens de Eerste Wereldoorlog verliep zeer moeizaam. Schaarste aan materiaal zorgde ervoor dat de kosten de pan uit rezen en het ontwerp versoberd moest worden. Toen de woningen in 1916 beschikbaar kwamen was de huur van meer dan drie gulden per week veel hoger dan geraamd. Ondanks deze moeizame start is het buurtje, nu in beheer van woningcorporatie Vivare, nog steeds een juweeltje van bouwkunst.

Korenmolen De Kroon – 1870

In 1849 liet Albertus Burgers een molen bouwen aan de Amsterdamseweg. Daar moest de molen wijken voor dure nieuwbouw, waarna Burgers de molen in 1870 verplaatste naar Klarendal. Na WOII trad het verval in. De gemeente legde de molen in 1962 een draaiverbod op. De molen werd van de sloop gered door de stichting Vrienden van de Gelderse Molen, die in 1976 een restauratie financierde. Sinds 2011 is de woningcorporatie Volkshuisvesting eigenaar, waarbij het beheer van de molen is overgedragen aan een groep actieve vrijwilligers. Op zaterdagochtend is de molen, uitgegroeid tot een icoon van Klarendal, te bezichtigen. Zie: www.molendekroon.nl

Het Luthers Hofje, huisvesting ouderen – 1860

Het Luthers Hofje werd midden 19e eeuw voor 'ouden van dagen' gebouwd in opdracht van de Evangelische Lutherse Gemeente. In 1860 werden de 22 woningen opgeleverd. In 1890 kreeg het complex 'buitenprivaten' (nog steeds zichtbaar achterin), nadat het hofje geheel was ingebouwd. De ontwerpers waren twee 'broeders' van de Lutherse Gemeente, de smid Traanboer en de timmerman Beijer. Het hofje is meermalen grondig gerenoveerd, waarbij het aantal woningen is teruggebracht tot 13. Tegenwoordig woont er een gemêleerd gezelschap met een artistieke achtergrond.

Paulstraat, commissiewoningen – 1865

Het blok woningen vanaf de hoek Klarendalseweg/Paulstraat stamt uit 1865. Ze werden gebouwd door de in 1853 opgerichte 'Vereniging tot het verschaffen van geschikte woningen aan de arbeidersklasse', die de bewoners door een commissie liet selecteren. Vandaar de bijnaam: commissiewoningen. Oorspronkelijk waren het eenkamerwoningen van 25 m² met twee bedsteden en een zolderruimte. Er werd in de kamer gekookt, de wat grotere kinderen sliepen op zolder. De woningen zijn ontworpen door de architecten W. Post en W.A. Nicola en inmiddels meermalen gerenoveerd.

Rappardstraat, stadsvernieuwing – 1975

Na de Nijverheidsstraatjes trok de stadsvernieuwing verder Klarendal in. Aan beide zijden van de Rappardstraat was een kale vlakte ontstaan, waar in 1978 twee grote complexen van 185 en 210 woningen werden gebouwd, ontworpen door het bureau INBO uit Woudenberg. Redelijk ruime woningen, compact en stevig gebouwd. De houten betimmering beoogt de woningen wat warmte mee te geven. Verderop, in de Javastraat, zijn de complexen gebouwd rondom portieken. Schoolvoorbeelden van de Nederlandse stadsvernieuwingarchitectuur.

Mussenbuurt, woningwetwoningen – 1910

De Woningwet van 1901 stimuleerde een aantal gemeenteraadsleden in 1908 de vereniging Volkshuisvesting op te richten. In 1910 bouwde de vereniging op de Mussenberg haar eerste 155 woningen, de eerste woningwetwoningen in Arnhem, ontworpen door de architecten Herman de Roos en Willem Overeijnder. Ze vormden het eerste Arnhemse tuindorp, een rustieke plek in de drukke en overvolle stad. In 1912 bezocht koningin Wilhelmina in een speciale rijtoer de voorbeeldwijk. De woningen, nog steeds in het bezit van Volkshuisvesting, prijken op de rijksmonumentenlijst.

Borgardijnstraat, museumwoning – 1921

De woningen in de Borgardijnstraat en de Voorbroodstraat (foto voorkant) zijn gebouwd tussen 1918 en 1921. De architecten waren Herman de Roos en Willem Overeijnder uit Rotterdam. De straten vormen een dorps hofje, toegankelijk door hogere bebouwing met een soort kasteelpoort, een bouwwijze bekend uit de Amsterdamse Spaarndammerbuurt. Woningcorporatie Volkshuisvesting heeft met bewoners op een aantal plaatsen in Arnhem woningen teruggebracht in de oorspronkelijke staat. Borgardijnstraat 3 is één van deze woningen. Info: museumwoningenarnhem.nl.

Catharijnestraat, St Petershofjes – 1866

De twee hofjes aan de Catharijnestraat werden gebouwd in 1866 door de liefdadigheidsinstelling Sint Peters Gasthuizen. In totaal werden er 36 woningen gebouwd in 2 U-vormige blokken met een gemeenschappelijke tuin. De huisjes zijn heel sober, maar verraden toch hier en daar de liefde voor het bouwvak, zoals in de manier waarop door verspringingen het hoogteverschil wordt opgevangen. Ze werden ontworpen door H.C. Berends, timmerman-bestuurslid van de liefdadigheidsvereniging. De woningen, die in 1983 ingrijpend zijn verbeterd, zijn een aantal malen bedreigd met sloop.

Peterbuurt, stadsvernieuwing – 1987

Vanaf 1970 is Klarendal ingrijpend gesaneerd. De nieuwbouw van 117 woningen in de verschillende Peterstraten (Zuid, West, Oost, Noord) getuigt hiervan. De woningen werden in 1986/1987 opgeleverd en zijn ontworpen door Bureau Kristinson uit Deventer. Het moesten energiezuinige huizen worden om de hoge woonlasten te compenseren. De opvallende luiken zijn daar het resultaat van. Het steegje in het verlengde van de Zuid-Peterstraat is versierd met fraaie muurschilderingen van Els van de Kooy uit 1991.

Paulstraat, stadsvernieuwing – 1984

In het midden van de Paulstraat staat aan beide kanten een complex van 93 nieuwbouwoningen. Dit complex uit 1984 betekende vanwege de verregaande inspraak van bewoners een historische doorbraak in de stadsvernieuwing in Klarendal. Toekomstige bewoners konden bij wijze van experiment in overleg met de architect zelf de woningindeling bepalen. Dat was toen ongekend. De woningen zijn ontworpen door Bureau STUT uit Den Bosch.

St Jan de Doperkerk – 1895

De neogotische Sint-Jan de Doperkerk is een rijksmonument en werd in 1894-1895 gebouwd, naar een ontwerp van architect Alfred Tepe. Ongeveer driekwart van Klarendalse arbeiders waren begin 20ste eeuw katholiek. Begin jaren zestig telde de parochie wekelijks meer dan 2000 kerkgangers. Begin 20ste eeuw waren er te weinig over om de kerk draaiende te houden. Sinds 2013 is er het eerste Memorarium in Nederland gevestigd. In een Memorarium worden nabestaanden de ruimte en mogelijkheden geboden de mensen te gedenken die hen zijn ontvallen.

Vogelwijk, woningwetwoningen – 1920

De Vogelwijk is door de architect Jo Limburg ontworpen in de stijl van de Amsterdamse school. Tussen 1918 en 1920 werden er in totaal 237 woningen gebouwd. De fraaie buitenkant won het daarbij van de matig verzorgde binnenkant, waar veel klachten over kwamen. De woningen moesten snel worden aangepast, waardoor de huren snel opliepen tot zelfs 6 gulden per week. Sinds 1992 zijn de woningen eigendom van de stichting Volkshuisvesting. Steeds meer vrijkomende woningen worden tegenwoordig verkocht.

Kapelbuurt – 1930

De 172 woningen in de Kapelbuurt stammen uit 1930. De gouden jaren van de volkshuisvesting zijn inmiddels voorbij. De overheid heeft de geldkraan dichtgedraaid, de woningen moesten soberder en goedkoop in het onderhoud zijn. Dat is, in vergelijking met de Vogelwijk en Mussenberg, te zien. De huren waren hoog, waardoor woningen lange tijd met dichtgekalkte ramen leeg hebben gestaan. Voor de bouw van de Kapelwijk, ontworpen door de Rotterdamse architecten De Roos en Overeijnder, moesten bijna 200 woningen worden gesloopt.

Mode design hotel Modez – 2012

De opening van mode design hotel Modez in augustus 2012 was een hoogtepunt in de ontwikkeling van Klarendal tot modekwartier, waarmee in 2005 een start is gemaakt. Het hotel is ontworpen door het Arnhemse architectenbureau NEXIT. Voor de inrichting van de twintig kamers heeft artdesigner Piet Paris meerdere, voornamelijk Arnhemse, modeontwerpers gevraagd, waardoor elke kamer een eigen sfeer heeft gekregen. Het project Modekwartier Klarendal is de afgelopen jaren overladen met prijzen. Deze vorm van stedelijke vernieuwing geldt als een 'unicum in Nederland'.